

TULUMBACI KAHVEHANELERİ

Gündelik hayata 17.yüzyılın ortalarından itibaren katılan yeniçeri kahvehaneleri, İstanbul kültüründe daha sonra tulumbacı kahvehanelerini ortaya çıkartmıştır. Tulumbacı kahvehaneleri özellikle ramazan ayında semai kahvehanelerine dönüşmüş, İstanbul folklorunda zengin bir miras bırakmışlardır.

Kahve kelimesi, Arapça “kahva”dan geliyor. Bu sözcüğün Habeşistan’da kahve üreten Kaffa bölgesinden alındığı sanılıyor. Kahvenin, Habeşistanlı bir çoban olan Kalli’nin kahveyi kaynatarak içtiğini ve bundan şifa bulduğunu belirtmektedir. Arap tüccarlar tarafından Arabistan’a getirildikten sonra 15.yy’da Yemen’de ekilmeye başlanan kahve, iki asır boyunca Arapların tekelinde kalmıştır. O yıllarda tüketimin neredeyse tamamına yakını Yemen’den sağlanmıştır.

Kahve, İstanbul’a ilk önce, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1554 yılında, Halepli Hakem ve Suriyeli Şems adında iki kişi tarafından getirilmiştir. Bunlar Tahtakale’de birer büyük dükkan açıp kahveciliğe başlamışlardır. Keyfine düşkün bazı kimseler, bilhassa okur yazar takımından zevk sahipleri buralarda toplanmış, kısa sürede kahvehaneler çoğalmış ve halkın toplanma ve eğlence yerleri olmuştur. Kimi kitap okumuş, kimi tavla oynamış, kimi yeni yazılmış gazeller getirmiştir. Ahmed Refik [1], Peçevi’nin “Halep’ten Hakem namında bir herif ve Şam’dan Şems namında bir zarif gelüb Tahtekale’de kahve satıcılığa başladı.

Keyfe müptela zevk ve eğlence sahibi kimseler, okur yazar takımından nice zarif kimseler toplanır oldu. Yirmişer ve otuzar yerde meclis durur oldu. Kimi kitab okur, kimi tavla ve satrançla meşgul olur, kimi gazeller getirüb maariften bahsolunur. Nice akçeler ve pullar sarfidüb yaran cemiyetine sebep olmak için tertib-i ziyafetiden bir iki akçe kahve baha vermekle andan cemiyet sefasını ider oldular “ yazdığını belirtiyor. Kahvehanelerin büyük ilgi görmesinden sonra

din adamları kahvehanelere karşı cephe almışlar, bugün bir fincanının kırk yıl hatırı olduğunu söylediğimiz kahve o zamanlar haram sayılmıştır. Kanuni'nin Şeyhülislamı Ebussuud Efendi, kömür derecesinde kavru lan maddeleri yemenin İslamiyete aykırı olduğunu belirtmiş ve kahve için "Her nesne ki fahım (kömür) mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır" şeklinde fetva vermiştir[1,4]. Kahvehaneler için de "Mesavihanedir, ana varmaktan meyhaneye varmak evladır" yani kahvehaneler için "kötülükler yeridir, meyhanelere gitmek kahvehanelere gitmekten daha iyidir" denmiştir. Fetvad an sonra gemilerle Yemen'den gelen kahve Tophane rıhtımında denize dökülmüştür.

Şeyhülislam'ın baskısıyla III.Murat zamanında, 1583 yılında, çıkarılan bir fermanla kahvehanelerin tamamı kapatılmış ve kahve de şarap gibi haram içki sayılarak yasaklanmıştır. Kahvehanelerin sahipleri fakir insanlar olduğu için bu kahvehanelerin berber dükkanına çevrilmesine izin verilmiş, kapatılan kahvehaneler, berber dükkanı ismi altında yeniden çalışmaya başlamıştır. Kahve yasağı sadece yirmi yıl sürmüş ve halkın baskısı nedeniyle vaizler "kömür haddine gelmez imiş, içmesi caiz imiş" yani "kömürleşmiyor, içilmesi haram değildir" demişlerdir. Kahve haram sayılmayınca din adamları kahvehanelere devam etmeyi günah saymamışlar ve kahvehanelerin sayısı yeniden artmıştır.

Kahvehanelere kötülükler yeri denmiş ve kahve içki sayılmıştır. Kahvehaneler için "Mesavihanedir, ana varmaktan meyhaneye varmak evladır" ve kahve için "Her nesne ki fahım mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır" diye fetva verilmiştir.

Daha sonra 1633 yılında bu kez IV.Murat kahveyi ve kahvehaneleri yasaklar, bütün kahvehaneleri yıktırır. Hatt-ı Hümayün ile bostancıbaşısını Edirne'ye gönderir. Bostancıbaşı, Edirne'de bütün kahvehaneler yıktırır ve kahvecileri astırdıktan sonra İstanbul'a döner. Daha sonra 1640 yılında I.İbrahim döneminde yasak yeniden kalkar.

Avrupa'da da kahve için izlenen yol farklı olmamıştır. Kahve Osmanlı tüccarları aracılığıyla 1615 yıllarında Avrupa'ya taşınmıştır. İlk olarak İtalya'ya giden kahve Müslüman içeceği denilerek 1620 yılında Papa II.Clementus tarafından yasaklanmış ve içenleri aforoz edeceğini duyurmuştur[1,5]. Osmanlı'nın Viyana kuşatmasından sonra geride bıraktıkları kahveyi alan Polonyalı Franz George Kolschitzky ilk Viyana Cafe'sini açmıştır. Viyana'da hala kahve Türk usulü yapılmaktadır. Yunanlıların Grek Kahve dedikleri de aslında Türk kahvesidir.

Osmanlılar vasıtasıyla Venediklilere sonra diğer Avrupa ülkelerine yayılan kahve ilk olarak Türk usulü hazırlanmış daha sonraları her ülke kendi damak tadına göre kahvenin yapılışını değiştirmiş ve bugünkü kahve çeşitlerine ulaşmıştır.

Osmanlı döneminde kahvehanelere ilişkin sabit bir siyaset izlenmemiştir. İlk açıldığı Kanuni döneminden sonra birçok kez tamamen kapatılmaya çalışılmış ama bu süreler hiç bir zaman yirmi yılı geçmemiştir. Sürekli kapatılmamasının nedeni, devletin modernleşmesi ve dolayısıyla zaman içerisinde daha az şiddete başvurması veya kahvehanelerin devlet gözünde daha olumlu mekanlar haline gelmesi sayılabilmektedir. Kahvehanelerin bazı dönemlerde kapatılmasının nedeninin ise toplumsal hareketlerin önlenmesi için olduğu belirtilmektedir. 19. yüzyılda İstanbul’u ziyaret eden gezginlerden Charles White, İstanbul kahvehanelerinden söz ederken “Burada mahallenin dedikoduya ve her şeyi bilmeye meraklı olanları hem özel hem de kamu meselelerini konuşmak üzere bir araya gelir. Bu yüzden kahvehaneler polis tarafından gözlenir; ve hatta birçok durumda kahveciler maaşlı hafiyelerdir” demektedir[2].

Sultan III.Selim döneminde, 1798 yılına ait fermada kahvehanelerde devletin eleştirilmesi yasaklanmakta ve bu fermana uymayanların yakalanıp cezalandırılacakları belirtilmektedir. “Kahvehâne ve berber dükkânları kapatılıp yıkılarak, gerek dükkân sahipleri ve gerek faydasız ve boş laf söylemeğe cüret idenler yakalanıp ve cezalandırılıp ve sürülmek lazım gelüp, ancak bir defa önce tembih ile ikaz edilerek merhametle hükmedene uygun olmakla bu defa cümleye tembih ve ikaz için o türlü dükkânlardan en kötü şöhretli olanlar kapatılıp yıkılarak ve sahipleri sürülüp ve her semtün hakimler ve zâbitlerine başka başka fermân-ı âlî ile tembih olunmağla bundan sonra kahve ve berber dükkânlarında ve diğer dükkânlarda ve halkın toplandığı yerlerde ve ricâl-i Devlet-i Aliyye dairelerinde ve hademe ve katipler arasında vazîfesi olmayan devlet işlerine dâir söz söylemeye cesaret eder her kim olur ise yanında bulunanlarla beraber yakalanıp ve diğerlerine ibret için cezalandırılıp ve hüküm-i siyaset icra kılınmak için taraf mahsus tebdiller ve tebdil olduğu bilinmeyecek ademler tayin olunsun”[2].

O dönemde ortalama her yedi dükkandan birisi kahvehane olur. Çok büyük bir bölümü Müslüman olan kahvehane sahiplerinin her üç kahvehane sahibinden birisinin bostani, beşe, odabaşı, vb. yeniçeri unvanları taşıdığı, esnaflıkla uğraşan her iki yeniçeriden birisinin kahvehane sahibi olduğu belirtilmektedir[2].

Aslen bekar olan yeniçerilerin 17.yüzyılın ortalarında evlenmelerine izin verilmesi kışla dışında yeni bir hayat kurmalarının sağlanması, yeniçerilerin esnaflaşma sürecini başlatmış, kışla dışında kendilerine ait kahvehanelerde top-

lanmaya başlamışlardır. Genellikle, bu kahvehanelerin sahipleri yeniçeri teşkilatı içinde sivrilmiş, teşkilatın alt kademelerinde görev yapan ve ocak mensuplarıyla doğrudan ilişkisi bulunan “çorbacı” zümresinden gelmiş, bağlı buldukları ortamın kültürel özelliklerini açtıkları kahvehanelerde canlı tutarak gündelik hayat içinde bir çeşit kültür oluşturmuşlardır.

Zamanla kahvehaneler şekil değiştirmiş, 18.yy sonlarında ve 19.yy başlarında özellikle yeniçerilerin devam ettikleri kahvehaneler türlü yolsuzlukların, zorbalıkların yapıldığı yerler olmuştur. Her yeniçeri ortası üyelerinin gittikleri kahvehane kapısı üzerindeki ortamın balık, kılıç, gemi, hançer gibi işareten tanınırdı. Yeniçeri kahvehaneleri Boğaziçi kıyılarında, Galata, Tophane, Üsküdar gibi şehrin kıyı semtlerinde çokça bulunurdu. Yeniçeri ocağının II.Mahmut döneminde, 1826 yılında, kaldırılmasından sonra, İstanbul ve Boğaziçi’nde ne kadar kahvehane varsa hepsi yıktırıp kapatılmıştır. Fakat kısa bir süre sonra kahvehaneler yeniden açılmış, bu tarihten sonra yeniçerilere ait kahvehane kültürünü tulumbacı teşkilatı miras almış ve II.Meşrutiyet yıllarına kadar yaşatmıştır.

Yeniçeri mesleği sayılan tulumbacılık acemi ocağına bağlı bir teşkilat olduğundan 1826 yılında yeniçeri ocağı ile birlikte dağıtılmış, yerine mahalle tulumbacılığı getirilmiştir. Her mahallede tulumbacı takımları kurulmuş ve bunu da mahallede açılan tulumbacı kahvehaneleri izlemiştir. Tulumbacı kahvehaneleri, mimarileri, iç tasarımları, dekorasyonları ve temizlikleri bakımından çok ilgi çekiciydiler. İçleri çoğu zaman setli ve sütunlu kahvelerde fiskiyeli mermer havuzlar olurdu. Ocaklar çiniden veya oyma süslemeli, nakışlı tahtadan yapılırdı. Fincanların durduğu raflar, nişler, tahta işçiliğinin ve Türk süsleme sanatının en güzel örnekleriydi. Duvarlar ve tavanlar da güzel nakışlarla işlenirdi. Kahvehaneler eşyaları bakımından da Türk güzel sanatlarının örnekleriyle doluydu. Çini fincanlar, kapalı, açık ağızlı cezveler, gümüş hatta altın başlı nargileler, kehribar ağızlı çubuklar, birbirinden zarifti. İstanbul’un kahvehanelerinde çalgı dinlenir, sonraları gazete ve dergi okunurdu. Tulumbacı kahvehaneleri türlü zevku sefalara ve türlü hazin vakalara sahne olmuşlardır. Bu kahvehaneler en şahşahalı devrini Sultan Abdülaziz ve II.Abdülhamit’in zamanlarında yaşamıştır. Kahvehane, tulumbacıların günlük hayatında bir nevi kulüp idi. Dostluklar orada başlar, orada kurulur, her türlü dedikodu oradan çıkar, iğrenç iftiralar oradan uçurulur, sapık aşk dedikoları orada çimlenir, yeşerir, cinayetlere kadar varan husumetlerin, kinlerin kazanı kahvehanede kaynatılırdı.

İstanbul’un en tanınmış tulumbacı kahvehanesi Galata’da Hendek Kahvehanesidir. Necatibey caddesinden Tophaneye doğru çatal yolun sol tarafından

olduğunu belirten Reşat Ekrem “Galata, kaldırım kabadayısı, bıçkın, şıkırdım, haşerat yatağı idi, bu takımın arı kovanı, karınca yuvası gibi kaynaştığı yerlerde kahvehaneler, bilhassa tulumbacı kahvehaneleri idi” demektedir [4].

Defterdar’da Kahya İsmail’in Kahvehanesi işleten Kahya İsmail aynı zamanda bir tulumbacı reisiydi. Ahşap kahvehanenin üst kısmında bekar odaları bulunuyordu ve burada çok tanınmış tulumbacılarından, mani, semai, koşma okumada herkesin hayran olduğu Çiroz Ali kalıyordu. Ağır başlı, sarışın, orta boylu, tıknazca biri olan Kahya İsmail’in kahvehanesinin önü genişti, gelenleri temenna ile selamlardı. Ramazanda kahvehanenin önüne de iskemleler atar, yorgancı dükkanlarından kira ile eşya kaldırıp gelin odalarını süsledikleri gibi, özle olarak yaptırılmış sarı ve beyaz çiçekler ve beyaz gelin telleri ile süslerdi. Ramazandan sonra süsleri toplar bir sonraki sene için sandığa yerleştirirdi[4].

Karagümrük’te Uzun Ahmet’in Kahvehanesi, Beyazıt’ta Köşklülerin Kahvehanesi, Üsküdar’da Tabutculariçi Kahvehanesi sayılabilir. Bunların dışında İstanbul’un hemen her yerinde dönemin spor klüpleri olarak kabul edilen kahvehaneler açılmıştır. Balat Tulumbacı Kahvehanesi, Cibali Tulumbacı Kahvehanesi, Unkapanı Arabacı Kahvehanesi, Çukurçeşme Taşkın Kahvehanesi, Yusuf Paşa Cinbon Ali Kahvehanesi, Kasımpaşa Katip Ömer Kahvehanesi, Beşiktaş Paşa Kahvehanesi, Yüksekaldırım Kahvehanesi Galata’da Lüleçiler kahvehanesi ve Tosun’un Kahvehanesi önemli tulumbacı kahvehanelerdir.

Özellikle yeni açılan bir kahvehane için “nişan alayı” tıpkı esnaf alaylarında olduğu gibi İstanbul’un gösteriş yanı ağır basan toplumsal olaylarındanır.

Tulumbacılığın günümüzde tanınmasını sağlayan, bitmez tükenmez enerjini tulumbacıların hayat öykülerini araştırmakla geçiren, sonsuz şükran borcumuz olan Reşat Ekrem Koçu, kırk yıldan fazla tulumbacı kahvehanesi işleten Vasıf Hoca’nın anılarından anlatıyor[4]. “Tulumbacılık aleminde çalgıcı kahvehane, senede bir defa ramazan ayında yapılırdı ve ramazanın ilk gecesinden arife gecesine kadar devam ederdi. Bu günahkar Vasıf, yirmi ramazan tam yirmi sene Üsküdar’da, Galata’da ve İstanbul’da çalgılı kahvehane yaptım, hamdolsun hepsini arife akşamı yüzünün akı ile kapatmak nasip oldu. Tulumbacılığın çalgılı kahvehaneleri üzerine çok yazı okudum, hepsi yanlıştır, hatta uydurmadır. Yazanlardan ziyade o kalem erbabına bilmediğini bilip görmüş gibi anlatanlara hem şaşar, hem de acırım. Ramazanlarda çalgılı kahvehane yapmak, İstanbul’umuza, İstanbul’da da tulumbacıların çıkıp oturdukları kahvehanelere has bir adetti. Çalgılı kahvehane yapmak adedinin Selanik şehrinden çıkıp İstanbul’a geldiği ve İstanbul’da da tulumbacı kahvehanelerine yerleştiğini söyleyenler vardır.

Selanik'te çıkmış olsa da gelişmesini ve şatafatını İstanbul'da bulmuştur.

Bir Tulumbacı kahvehanesi ramazanı şerifde yalnız bir ay için çalgılı kahvehane haline koyup işletecek kimsenin o kahvehanenin kahvecisi olması şart değildi. Bir işde kendisine güvenen, görgüsü ve tecrübesi olan herhangi bir kimse kahvehaneyi işleten kahveci ile anlaşır, ona da açıktan bir menfaat, pay temin eder, bir ay sürecek çalgılı kahvehaneyi açardı. Çalgılı kahvehaneyi işletecek olan kimse Surre alayının ertesi günü hazırlanmaya başlardı. Elvan kağıtlarından güller ve zincirler yapılırdı, kahvehanenin tavanı, göbek göbek yahut beşik örtüsü şeklinde bu rengarenk zincirler ve güllerle donatılırdı., öylesine ki tavanın tek tahtası bile görünmezdi.

Bir köşede çalgıcılara mahsus bir yer ayrılırdı. Zeminden yüksekce bir sed yapılırdı, güzel güzel resimler ve renkli kağıtlarla donatılırdı. Bu şanomsu çalgıcı yerinin arkasına da çalgıcıların sazlarının asılması için birkaç çivi çakılırdı, sedin üstüne de çalgıcılara mahsus münasip miktarda iskemle konulurdu.

Kahvehanelerin duvarlarına da o zamanlar pek makbul olan resimler asılırdı, mesela “Uyuyan Sultanı öldürmeye gelen Arap delikanlı (Othello)”, “Sevgilisini gemiye bindiren kız gibi güzel oğlan (Helenayı kaçıran Paris)”, Kızkulesi”, “Rumelihisar” gibi.. Bu arada semtin tulumbacılarını sandık etrafında toplu gösteren büyütülmüş bir fotoğraf da unutulmazdı. Ayrıca en azından üç dört tane büyük ayna asılırdı, bu resimlerin ve aynaların etrafı da rengarenk kağıt güller ve zincirlerle süslenirdi. Ramazanı şerif olduğu için kahvehanelerdeki masaların hepsi kaldırılırdı, ufak iskemleler hazırlanarak kahvehane bir tiyatro gibi o iskemleler dizilirdi” [3].

Bir tulumbacı kahvehanesinde basit insan serüveni, her zaman fantastik dekorlar içinde dinlenmiştir. Yorgancı Sandık Destanı ya da Komiser Hüsamettinin Destanına kulak verenler, gözlerini duvarlardaki Othello ve Helena'yı kaçıran Paris tablolarından ayıramazlardı. Böylece hayatın yalın gerçekliği, psikolojik atmosferin saydam örtüsü altında epik renklere bürünürdü[5].

Çalgıyı her gece, kahvehanenin özel çığırtkanı bir semai veya divan okuyarak açardı. Çığırtkan ilk gece okuduğu semai veya divanın içinde kahvehaneyi işletecek kişinin adını da duyururdu. Ekseriya önce bir divan ardından da bir semai okur, sonra müşteriler arasından ağır başlılardan biri semai, mani, divan, koşma söylerdi. Çığırtkan “Adam amanmn” dedikten sonra maniye kafiye olacak bir kelime söylerdi. Örneğin “Adam aman... gözlerim” dediğinde arkasından “Ağlamaktan boyandı al kanlara gözlerim.. Ol al kanlı gözler ile gözlerini gözlerim..” diye devam ederdi. Kendine güvenen müşteri varsa maniye devam ederdi.

Kahvehaneye ağırbaşlı kişilerin yanında kendilerini bilmeyen kişilerin de geldiğini belirten Vasıf Hoca “Ceketler omuzda fesin bir tarafı çukurlaştırılmış (yar tekmesi), fesin üç köşesi çukurlaştırılmış (yardan ayrıldım), kuşakların uçları bir karış kadar sarkıtılmış ve hatta daha ileri gidilerek bıçağın sapı da kuşağın kıvrımından üç dört parmak çıkarılmış, oturanları içte süzerek, ağır başlı, feleğin çemberinden geçmiş kamillere istihkar ve istihfaf ile bakarak yerlerini alırlardı”[3] demektedir.

Tulumbacı kahvehaneleri, balkan savaşının başlaması ve gençlerin çoğunun savaşa gitmesi ile yavaş yavaş çekiciliğini kaybetmeye başlamış, 1923 yılında tulumbacı döneminin kapamasıyla tulumbacı kahvehaneleri de zaman içinde yok olmuştur.

Kaynaklar

1. Ahmet Refik, *Eski İstanbul Manzaraları (1553-1839)*, Timaş Yayınları (1998).
2. Cengiz Kırılı,, *Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol, Toplum ve Bilim*, s.83 (2000).
3. Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Tulumbacıları*, s.105, Ana Yayınevi (1981).
4. *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, s.386-391, Tarih Vakfı (1994)
5. Ekrem Işın, “İstanbul'da Gündelik Hayat”, s.237, İletişim (1995).